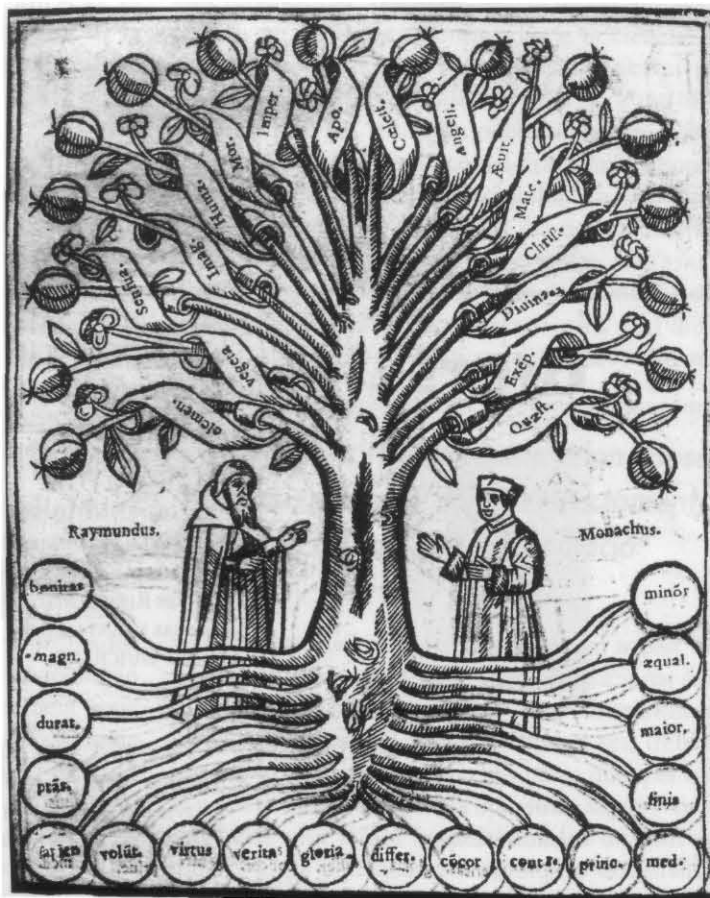

Ramon qui?

L'ACTUALITAT DEL PROJECTE FANTÀSTIC DE RAMON LLULL

A. Ferrer / F. Hernández / E. Dénia

Fotos: M.A. Gómez

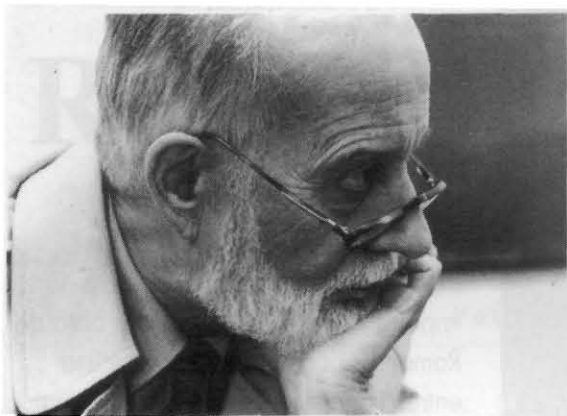
Parlar del foll de Miramar a les Pacaballes del segle XX pot semblar per a alguns un exercici d'erudició més o menys gratuïta. ¿Quin sentit té a hores d'ara capbussar-se en la inhòspita vegetació de números o lletres, de quadres o cercles, que conforma l'Ars lul.liana? Sobretot, ¿quin sentit pot tenir ara, que els paràmetres racionals i científics, socials, són ben bé altres? Ara ja tenim molt clar —o això, almenys, creiem— que la confraternització entre raó i fe, veritable clau de volta del pensament i l'acció lul.lians, és del tot impossible. Ara, tot això de les potències de l'ànima o les raons necessàries, ens sona a pirotècnia conceptual escolàstica. Una pirotècnia —no cal ni dir-ho— mullada, inútil, transitada: superada. És cert que tot això ha redundat en l'oblit o la desconeixença de l'aven-

ANTHONY BONNER

"Estem començant a conèixer Llull"

Anthony Bonner és l'autor de la primera edició crítica de Ramon Llull en anglés —Selected Works of Ramon Llull (1232-1316)— on, a més de les traduccions, publica estudis i una acurada cronologia de les obres del filòsof. Quan reconeix la seua obsessió per l'estudi que organitza allò dispers o glossa els problemes que enfronta un autodidacte, es desdibuixen els contorns entre l'estudiós i l'estudiat.

La necessitat de col·locar les coses en ordre

Un vell amic nord-americà li parlà d'una illa paradisiàca, Mallorca. Bonner hi arribà el 1954. Deu anys després s'instal·là definitivament al poble de Puigpunyent, i es dedicà a les traduccions. La primera qüestió ens hi venia donada:

Mètode.- Com arribà, Vosté, amb formació de músic, a interessar-se per Ramon Llull?

A. Bonner.- Durant bastants anys vaig guanyar-me la vida com a traductor, però sempre m'interessaven els temes medievals. Viure a Mallorca, interessar-me per temes medievals i pel català... tot va confluïr naturalment en Ramon Llull. Vaig tenir la immensa sort de

topar a Mallorca amb l'editor nord-americà de les obres de Carl Jung, el qual parla bastant del pseudo-Llull alquímic. Vaig tenir la sort que aquest home inquiet culturalment no em digués, com era habitual: *En Ramon... qui?* I per això vaig començar a traduir Ramon Llull a l'anglès.

M.- Quin interès té Llull, un cristià visionari, racionalista i radical, per al públic anglosaxó, que associem a corrents protestants, a caràcters flegmàtics i a filosofies empiritistes?

A.B.- A cada país hi ha de tot. La gran impulsora dels estudis lul·lians fou Frances A. Yates, una dona d'un gran impuls emocional, molt apassionada, que encapçalava tota una escola: Jocelyn Hillgarth, Robert D.F. Pring-Mill o Charles Lohr, que fou director del Lullus-Institut de Freiburg a Alemanya. Quan Llull encara era una figura anecdòtica i més aviat *tocat de sa boia*, com diem molts als Països Catalans, foren els primers a reconèixer que Llull era una figura important.

M.- Vosté no només ha traduït Llull i ha preparat una acurada edició d'obres selectes, publicada per la Universitat de Princeton. També hi ha afegit una ordenació cronològica de les obres lul·lianes, el valor de la qual és reconegut per tots els comentaristes.

A.B.- Tot seguint els suggeriments de Lohr, vaig trobar important destriar què feia Llull en cada etapa. S'havia parlat de certs pensaments lul·lians com si foren generals. Jo sóc un home que necessita posar ordre allà on va; és una necessitat psicològica meua.

M.- Hi hauria una primera etapa, a les obres de Llull, que vosté caracteritza de "pre-artística" (ca. 1272-1274), quines serien les seues característiques?

A.B.- El punt de partida de Llull és la necessitat d'explicar-se la seua pròpia fe, d'entendre-la, de col·locar les coses en un ordre. I aquesta és la base d'una obra extraordinària: *El Libre de contemplació*. La seua única obra escrita en primera persona.

M.- Com arriba a la noció de l'Art, del mètode? On rau la necessitat de donar el pas cap a l'exemplarisme,

"El punt de partida de Llull és la necessitat d'explicar-se la seua pròpia fe, de col·locar les coses en un ordre"

característic de la segona etapa lul·liana (ca. 1274-ca. 1283)?

A.B.- L'exemplarisme és una cosa comuna a l'Edat Mitjana. La natura és el llibre on pots llegir Déu. Sant Bonaventura, la literatura didàctica, la predicació. L'enteniement analògic esdevé tècnica normal.

M.- El trànsit a la tercera etapa (ca. 1283-1289), per què ve marcat? per un increment de la dèria d'argumentar per raons necessàries, per necessitat?

A.B.-No tan sols això. Al final de l'etapa quaternària realment troba una manera que engloba tot: l'escala de la natura, els correlatius... és una estructura completament compacta que ja no necessita quasi referències exteriors. És quelcom d'extraordinari, que representa un canvi fonamental.

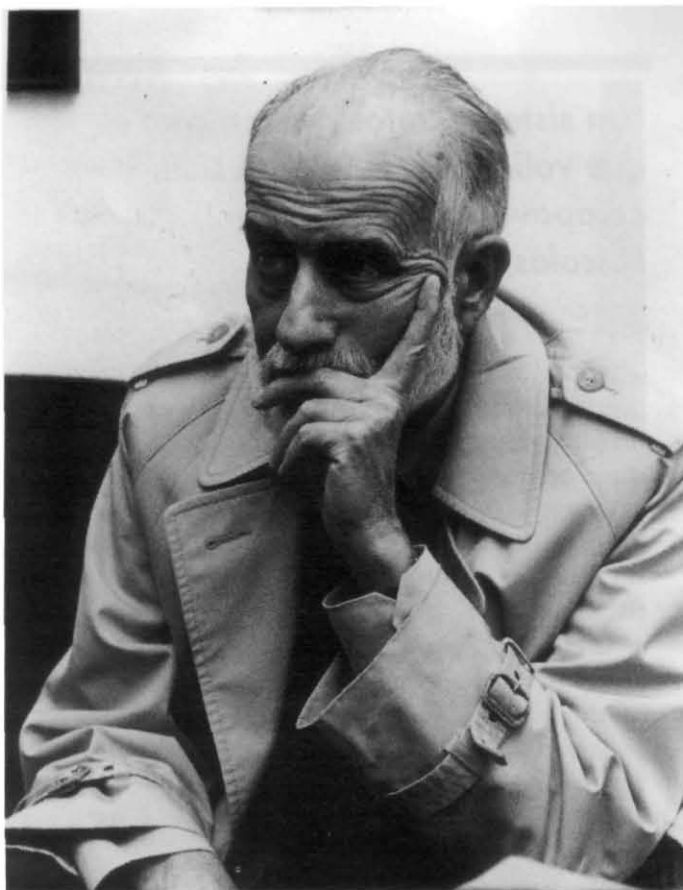
L'autodidacte

M.- No és contradictori aquest aparell lògic, coherent amb els seus propis testimonis, on Ramon Llull gaudeix de presentar-se com a "foll", per exemple al *Libre d'Amich e Amat*, ...?

A.B.- I al *Fantàstic*, també. Però allò és part de l'exemplarisme personal que fa ell mateix. La seua vida també n'és un exemple. Un dels seus problemes era el seu autodidactisme. Tenim un cas clàssic en la literatura anglesa: Robert Brawn. Va créixer com Borges: no va anar a l'escola, tanmateix va llegir tota la biblioteca del seu pare; va escriure un poema ple de referències a l'Edat Mitjana i suposava que totes les persones formades havien d'entendre'l. I tothom se'n va quedar meravellat. Això mateix li va passar a Llull: creia que tot allò que havia pensat, per als universitaris parisencs seria una cosa infantil. I això també era un cert optimitisme.

M.- El *xoc* amb la Universitat de Paris determinaria, doncs, el trànsit cap a les darreres obres, allò que Vostè anomena l'etapa ternària (1290-1315)?

A.B.- Sí. Està molt centrada en l'antiaverroisme, en l'oposició de Llull als averroistes parisencs i la tesi de

la doble veritat, mitjançant el mètode demostratiu. Per a molts, el punt culminant de la seua vida va ser aquesta campanya parisenca, de gran importància, perquè volia organitzar la cristiandat per entendre l'Art abans de sortir a predicar cap a l'exterior...

M.- Parlant de la polèmica amb els averroistes de París, anem a llegir-li una citació d'un llibre clàssic, la tesi doctoral d'Ernest Renan, *Averrois i l'Averroisme*, de 1850. Dedicava un parell de planes a Llull i conclou: "... en les al·lucinacions dialèctiques d'aquest cervell pertorbat (rialles de Bonner) se succeïen com en un miratge les extravagàncies d'allò místic i el racionalisme més absolut" (més rialles). D'on deriva aquesta imatge de Llull com un home extravagant?

A.B.- És un rebuig clàssic, lògic en aquells que, en veure una obra amb rodes i quadres, no passen d'allà. Fins i tot, lògics importants com Bochenski accepten aquesta visió. Afortunadament aquesta imatge va canviant. Ha estat molt important la tasca que han fet a Freiburg, amb l'edició de les obres llatines dins

"Un sistema autosuficient, com el que volia muntar Ramon Llull, escapava al control de l'Escolàstica"

d'aquesta col·lecció tan important que és el *Corpus Christianorum*. És una de les sèries que hi té més èxit. Els editors estan molt contents. Això ha revalorat molt el pensament de Llull, també dins del món universitari alemany. Només com a símbol d'un canvi: en les Històries de la Filosofia Medieval de fa cinquanta anys a Llull se li dedicava una, dues pàgines. E. Gilson el tracta bé, però de manera breu. Ara hi ha una Història de la Filosofia Medieval, de Kurt Flasch, que no és lul·lista, que ha sortit en alemany i en traducció francesa, en la qual només hi ha tres autors medievals que tenen més espai que el filòsof mallorquí. Una altra cosa que ha canviat la imatge de Ramon Llull molt darrerament, i això seguint les pautes de Yates, és que, mig segle la Filosofia botava de Sant Tomàs d'Aquino i Ioannes Duns Scot a René Descartes, i enmig d'un buit total...

M.- Occam, potser...

A.B.- Occam, però, és contemporani de Duns Scot, i el Renaixement és un buit total. I, com Yates va indicar, no es pot entendre el Renaixement sense Ramon Llull.

El renaixement lul·lista

M.- Resulta cridaner que les Històries de la Filosofia més conegudes (Copleston, Abbagnano) afirmen que Descartes fou el primer filòsof que va escriure en la seua llengua vernacle, i s'obliden de Llull...

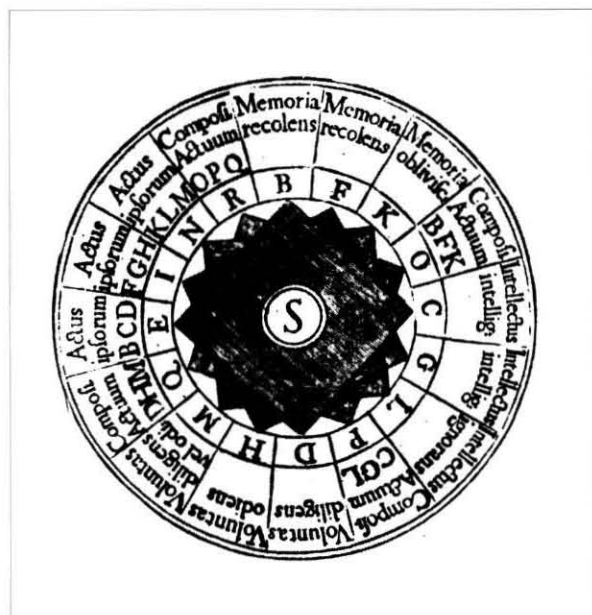
A.B.- Sí, Descartes precisament, al principi del *Discurs del Mètode*, considera l'art lul·lià com un precedent del seu primer intent de trobar el mètode.

M.- Erasme de Rotterdam també fa al·lusions al lul·lisme en l'*Elogi a la follia*, encara que la interpretació és difícil.

A.B.- L'Escolàstica volia tenir el control sobre el saber i l'acadèmia. Un sistema autosuficient, com el que volia muntar Ramon Llull, escapava al control, era autònoma. Malgrat que Llull no ho entenia així, l'Escolàstica considerava el lul·lisme com un moviment antiescolàstic. Això va fascinar el Renaixement

Ara, llur desdeny pel vulgar profà esdevé més notable quan [els filòsofs], amb triangles i quadrats, amb cercles i d'altres figures geomètriques superposades les unes a les altres i confuses talment un laberint, amb lletres ordenades com en formació i sovint repetides en ordres diversos, envolten de tenebres els ignorants.

Erasme de Rotterdam, Elogi a la Follia, LII, trad. de Jaume Medina

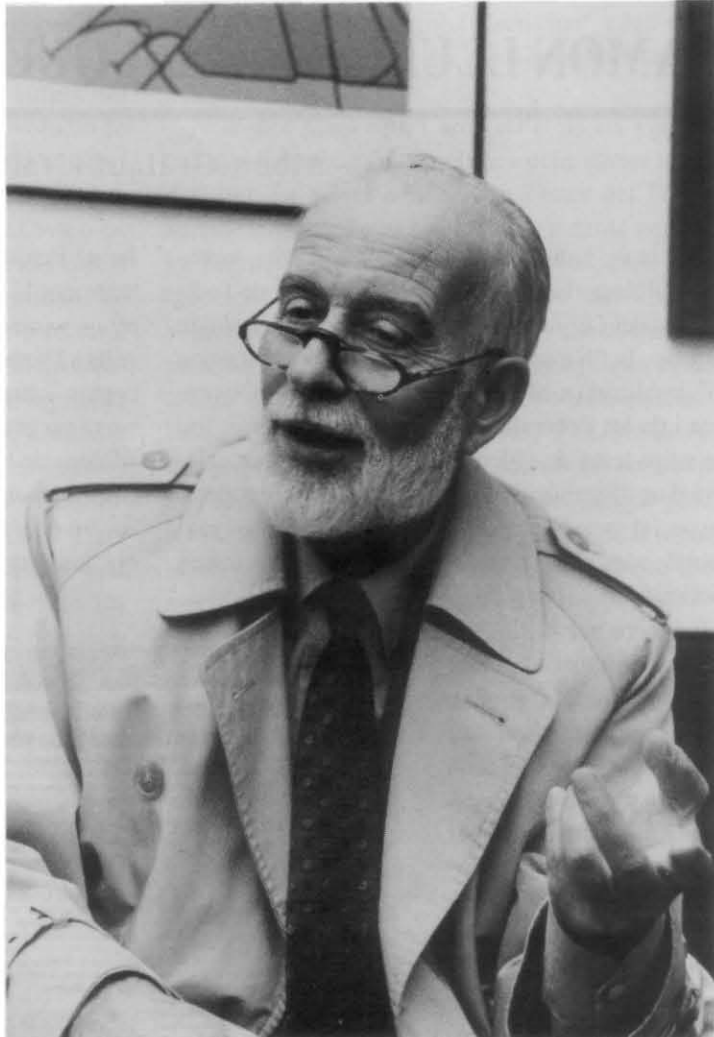
"L'obra de Llull ha provocat un rebuig lògic en aquells que, en veure rodes i quadrats, no passen d'allà".

Figura: De l'ànima racional i de les seues potències

i crec que no s'ha estudiat bastant. Ara estic estudiant el lul·lisme del Renaixement, i resulta increïble. Per posar un exemple, l'antologia que Llàtzer Zetzner va publicar a Estrasburg l'any 1598, amb obres autèntiques, con l'*Ars Magna* i l'*Ars Brevis* i altres espúries i quatre comentaris de Giordano Bruno, va conèixer tres reedicions en el segle XVII. Descartes, Newton, Leibniz, van llegir Ramon Llull. He mirat, per exemple, els estudis i les biografies sobre Giordano Bruno, i Llull hi és marginal, perquè no es pot entendre que un geni com Bruno es pogués ocupar d'un foll com Llull. Hi ha el fet que Llull inventà justament l'*ars combinatoria*... Tenim tota una història per fer encara, una història molt més important que la història de les lluites doctrinals.

Però en examinar-les [les arts o les ciències] vaig adonar-me, quant a la lògica, que els seus sil·logismes i la major part de les altres instruccions que dóna, més aviat serveixen per explicar als altres les coses que hom sap, o àdhuc, com l'Art de Llull, per a parlar sense judici de les que hom ignora, que no per a aprendre-les; i encara que contingui, en efecte, molts de preceptes molt bons i veritables, tanmateix n'hi ha tants d'altres de barrejats amb ells, de perjudicials o de superflus, que és gairebé tan difícil de separar-los com de treure una Diana o una Minerva d'un bloc de marbre sense desbastar.

René Descartes, Discurs del mètode, II part, trad. de Joaquim Xirau

M.- En general podríem afirmar, amb paraules de M. Batllori, que *en la lògica de Llull hi ha uns aspectes que encara són vàlids, com per exemple, la transcripció de les idees en lletres i números*. Certament hi ha un fil molt potent que passa per Giordano Bruno, Leibniz, i, per eixa via, arriba fins a Hegel i Frege. També n'hi ha més, de fils, per exemple, amb Johann Heinrich Alsted, mestre de Comènius, i amb la Pedagogia moderna...

A.B.- Sí. La segona edició de l'antologia de Zetzner té precisament un comentari d'Alsted. I també té el comentari de Henricus Cornelius Agrippa que va ser molt llegit al segle XVI. També un altre corrent molt interessant és l'alquímia pseudolul·liana, que conté una part important del sistema i del pensament de Llull i que va dirigit cap a la Medicina de Paracels i la Química de principis del XVII.

Hi ha molt per fer

M.- Sí, però segons aquesta lectura, que destacaria el nucli dur de l'Art, apareixeria tot el projecte literari com a continuació d'aquesta lectura lògica, no?

A.B.- Jo no en diria tant. El projecte lògic és la base d'una cosa, però la cosa també té facetes que ell pot mostrar, altres possibilitats ulteriors. Crec que és més

aviat això.

M.- S'arriba a la conclusió que encara tenim moltes coses per saber de Llull. A més d'edicions d'obres, de traduccions, caldria també reconstruir una certa història del lul·lisme, de corrents potents que fins ara han estat bandejats.

A.B.- Hi ha molt per fer. Ara, amb l'edició de Freiburg, podem tenir un coneixement ampli de Ramon Llull; però n'hi ha tant per estudiar! I és un sistema tan autosuficient! Estem començant a endinsar-nos en aquest sistema. Hi ha tants aspectes, lògiques, relacions entre parts del sistema.. Estem al començament ara. S'ha estudiat, diguem-ne, els inicis, l'establiment de Llull i del seu lloc, però ara estem començant a conèixer Llull. Hi ha molt per fer, per descobrir, per ordenar, per organitzar, per explicar. I jo content. ■

El diàleg intercultural lul·lià

LA FUNESTA

MANIA

DE PARLAR

Una estona amb Dominique Urvoy i Moshé Idel
en companyia d'Albert Hauf

Dominique Urvoy és titular de la càtedra de Pensament i Civilització Aràbiga a la Universitat de Toulouse Le Mirail, a França. Moshé Idel és catedràtic de Pensament Jueu del Shalom Hartman Institute de la Universitat Hebrea de Jerusalem, a Israel. MÈTODE es va reunir a conversar amb ells i amb el professor Hauf a l'hora del café. En la tertúlia, entre tassa i tassa, parlàrem de la Càbala i del Kalam, del Talmud i de l'Alcorà, d'aquell Doctor Il·luminat que, amb més de dues-centes cinquanta obres, inicià un diàleg intercultural que encara segueix obert. La funesta mania de parlar sobre qui tant va parlar i escriure desembocà en el resultat que segueix.

Ambdós van participar al Simposi Internacional sobre Ramon Llull que el passat octubre organitzà la Fundació Ausiàs March en homenatge a **Miquel Batllori** sota la direcció d'**Albert Hauf**. Urvoy va dissertar sobre les relacions entre l'obra lul·liana i el pensament àrabo-islàmic, mostrant "un cert nombre de punts en comú que m'han permès concloure que, efectivament, l'obra lul·liana no se situa en una relació de tipus tècnic dels textos filosòfics amb el pensament àrab, sinó més aviat en una relació de pressupòsits, és a dir, d'idees comunes que serveixen de punt de partida per a la discussió". Idel va abordar alguns aspectes de l'art lul·lià "en comparació amb dues direccions o escoles de la Càbala catalana: una, cabalístic-lingüística, que s'interessa per la

combinació de les lletres; una altra, cabalístico-teosòfica, que s'interessa pels atributs divins". Segons Idel, "a Llull podem trobar una síntesi entre ambdós tipus de Càbala", si bé afirma no saber encara "si Llull va conèixer una síntesi que s'ha perdut o si realment va ser ell l'autor de tal síntesi".

MÈTODE: Ciències naturals i lògica, o si es vol, física i matemàtiques, han constituït els pilars de la ciència i la tècnica modernes. ¿Es podria afirmar que la modernitat de Llull resideix a haver intuït que allò més recòndit del món podia expressar-se mitjançant signes lògics pròxims a les matemàtiques? ¿Seria aquesta intuïció un llegat de la seua relació amb àrabs i jueus?

URVOY: En la meua opinió Llull no va tenir una intuïció que es puga processar. El mètode combinatori de Llull és un mètode empíric, un mètode dels càlculs del qual són de vegades justos, però no és matemàticament complet. **Leibniz** ho va demostrar posteriorment. No era l'aspecte matemàtic el que interessava Llull. En canvi, el que crec haver mostrat és que Llull se situa en un nivell important en un procés que va de la transformació de la combinatòria qualitativa dels grecs a la combinatòria quantitativa del pensament modern, és a dir, que ha calgut que hi haja un cert nombre de transformacions. Una primera transformació es va operar quan es va traduir les obres gregues a l'àrab. Per mitjà de vocabularis i de certes orientacions lèxiques ja es va donar una certa orientació a aquesta idea, que fa que açò puga ser recuperat per l'alquímia en particular; des-

prés, a l'interior dels procediments esotèrics hi ha hagut tota una sèrie de realitzacions més o menys confuses, més o menys desordenades, i aleshores arriba Llull, que hi posa ordre, que reparteix les diverses funcions i figures i que prepara el terreny perquè més tard Leibniz puga treballar en un terreny clar i dedicar-se en aquell moment a matematitzar. Llull no és conscient de la matematització, sinó que està d'alguna manera en la prehistòria: prepara aquesta matematització.

IDEL: Jo crec que Llull posa l'accent sobre la centralitat de la llengua, no en el món lògic dels conceptes. La seua no és una lògica quantitativa, sinó una lògica interna de la llengua. Ell va creure, i opine que es tracta d'un pensament molt mític, que hi ha alguna cosa en la permutació de l'ésser que té un ordre, una estructura intrínseca. I jo crec que ací hi ha quelcom de modern. Hi ha alguna cosa intrínseca en la llengua, en el llenguatge, i no és un problema de conceptes o un problema de la natura, o un problema de l'intel·lecte; és quelcom inherent al material lingüístic, més aviat un assumpte de mitologia de la llengua.

URVOY: Si puc continuar amb aquest aspecte de mitologia de la llengua, açò connecta amb el tema dels correlatius. Aquesta possibilitat entorn al mateix radical de combinar, per mitjà de transformacions internes, significacions, és allò que sempre fascina els estudiants quan aborden una llengua com l'àrab. Les llengües semítiques estan formades sobre les formes verbals, i açò és quelcom que va tenir un impacte immediat des

Moshé Idel i Dominique Urvoy (en primer pla)

del punt de vista de la mística. Els místics procedeixen sovint per aquesta espècie de rumiament de conceptes que transformes, com ara agents, pacients, etc. És un sistema que permet jugar amb les paraules i alhora és quelcom perfectament regulat. És al mateix temps místic i molt racional. Les formes verbals estan molt estructurades i al mateix temps deixen la possibilitat a l'esperit d'exaltar-se.

MÈTODE: Podem canviar matemàtiques i física per l'anàlisi de la forma lingüística, però en el fons la qüestió continua essent si aquesta teoria de la forma lingüística és una herència dels àrabs i dels jueus.

URVOY: Sí, absolutament. De fet és una de les bases de les llengües semítiques. La forma verbal és allò que caracteritza la família semítica, no únicament l'hebreu i l'àrab. Crec simplement que l'àrab és més complicat, està més desenvolupat. És conegut que els jueus espanyols utilitzaren la gramàtica àrab per donar compte de la seua llengua i es van anticipar a la noció de la unitat semítica dels segles X-XI. Eren perfectament conscients d'açò.

IDEL: Crec que hi ha alguna cosa en les místiques àrab i jueva que és diferent de Llull. En aquests dos tipus de mística hi ha no sols una tendència orientada a la paraula parlada, sinó també una tendència orientada a la paraula escrita, és a dir, l'Alcorà i la Bíblia no són simplement un llenguatge, sinó un llenguatge organitzat. I jo crec que per a Llull açò no és important. Per a Llull la importància està en els elements separats. Els textos canònics no són tan importants com la llengua mateixa. Tant a la mística àrab com a la jueva hi ha una metafísica de la llengua, però és una part de la metafísica del cànon.

URVOY: Perquè Llull era un cristià per a qui el text no era tan important.

IDEL: Efectivament, ací hi ha una diferència entre el bibliocentrisme, o el librocenrisme si voleu, i el llingüocentrisme de Llull. Per això Llull està més prop de la mística àrab, que és més emotiva, que no de la mística jueva.

Plantegem al professor Idel la possible influència del Talmud en el pensament de Llull. De fet Llull el cita en almenys dues ocasions; una en el Llibre de demostracions i una altra al Llibre del gentil, sense caure en l'error d'altres autors medievals que acompanyen les referències a aquest text amb la fórmula "ut narrat rabbinus Talmud". Per a Idel el cas del talmudisme és radicalment diferent del cas del cabalisme. "Hi va haver una oposició molt violenta—diu Idel—en els cercles cristians contra el Talmud, ja que el talmudisme ha estat concebut com un judaisme legalístic mentre que la Càbala ha estat concebuda com un judaisme espiritual, és a dir, consonant amb el cristianisme. Sobre aquest assumpte existeix un estereotip molt fort: el Talmud era

*D*e nós en Jacme, per la gràcia de Déu rey d'Aragó, etc., al molt noble e molt honrat Miralmomonin Bujahie Zacharie, rey de Túniç, fill de Almir Abnalabbec, fill dels almir [..]ndins salut, axí con a rey que molt amam e al qual desigam que Déus donàs molta d'onor e creximent de bé.

Rey, fem-vos saber que habem entés que en Ramon Luil, natural nostre, és en la vostra ciutat de Túniç, en la qual li plau habitar e estar. On, rey, con nós conegam lo dit Ramon que és hom bo e savi e de bona vida, e el qual nós amam, pregam-vos que vulats e us plàcia que.l dit Ramon, per honor de nós, hajats e tingats recomenat en la vostra gràcia. E açò vos gahirem molt.

Dada en la ciutat de Leyda quatre dies anats del mes de novembre en l'any de nostre Senyor de mill.CCC.quatorçe. Bernardo de Aversone mandato regis"

Carta de Jaume II d'Aragó al Rei de Tunis, datada a Lleida el 4 de novembre de 1314

Primer viatge de Ramon Llull a Tunis. Làmina IX del manuscrit de Karlsruhe

quelcom legal que no importava des del punt de vista espiritual".

MÈTODE: **Alain de Ribera** (Catedràtic de l'École Pratique de Hautes Études de la Sorbona) escrivia recentment que, en parlar de l'ocultació de les fonts àrabs en el pensament europeu, cal donar a entendre que els pensadors àrabs—o jueus, el mecanisme és el mateix—no són aliens a Occident, i que el pensament àrabo—musulmà no és un cos estrany a Europa, arribat de l'exterior i destinat a regressar. Més que de fonts, cal-

Un moment de discussió entre els contertulians d'aquesta reunió

dria parlar d'elements, entenent una permanència, un conjunt de trets estructurals que existien molt abans que apareguera la nostra moderna idea d'Europa, del Mediterrani i del món àrab. Si açò és així, ¿quins serien els elements àrabs i jueus del pensament de Ramon Llull?

URVOY: Parlar dels elements àrabs en el pensament de Llull és un tant difícil. Més aviat hi ha certs elements manlevats de la *Logica Algazelis*, com ara la teoria dels falsos arguments o la utilització de predicables com a mitjans d'ascensió de l'esperit. Hi ha elements de base que són característics del mètode lul·lià i que apareixen des del principi. La idea de *rationes necessariae*, les raons necessàries, per exemple, és quelcom que s'inscriu en la concepció mateixa de l'apologètica musulmana, de la polèmica musulmana, bé en l'interior dels corrents musulmans, bé amb l'exterior. La idea d'una controvèrsia que ha de fer-se no amb arguments d'autoritat, sinó amb raons. Açò seria un primer aspecte. Hi ha el que jo anomenaria un fonament kalàmic de la seua doctrina que suposa l'adopció d'un cert nombre d'elements teològics, l'analogia, la referència a un cert nombre de noms divins...

HAUF: Podria precisar què és el kalam?

URVOY: El kalam és el nom que hom dóna a la forma específica de la teologia musulmana. No és la teologia tal com nosaltres la concebem, sinó que és una defensa de la revelació. El Kalam té únicament una funció de defensa. Hi ha tota una disciplina que s'ha anomenat Kalam i on s'ha posat en evidència un cert nombre d'elements que són considerats com els elements de la dogmàtica musulmana sunita. Certs elements d'aquesta dogmàtica sobre els atributs divins, sobre l'analogia, són els elements sobre els quals s'elabora el mètode lul·lià. Hi ha igualment manlleus d'**Ibn Sabín**,

manlleus tècnics, conceptuals, qüestions, temes, etc., i també hi ha una racionalització d'elements combinatoris a partir dels quals ha intentat extraure un mètode. ¿Podem considerar veritablement tot açò elements en l'obra de Llull? No en el sentit de la història de la filosofia corrent. Quan es diu, per exemple, que hi ha elements averroistes en **Sant Tomàs**, sabem que són tesis, conceptes. Açò s'ha discutit, s'ha dit fins on es podia anar, on calia aturar-se. Són coses que pertanyen més aviat a l'ordre cultural i que Llull reprén perquè per a ell és un terreny sobre el qual hom es pot recolzar per anar endavant.

MÈTODE: És sorprenent que parle d'apologètica. Kalam és sinònim d'apologètica. El pare de la moderna apologètica cristiana és Leibniz amb la seua *Teodissea*. Per tant hi ha una influència lògica, combinatoria, una influència apologètica...

URVOY: Sens dubte. Una diferència enorme és que el principi de l'harmonia preestablerta de Leibniz que té les seues arrels en l'obra de Llull no tindria res d'equivalent pel costat musulmà. Però açò és pel que fa referència a les tesis, però en el fet de l'apologètica té vosté raó...

IDEL: Jo voldria formular la resposta d'una manera més general. Crec que hi ha l'estereotip occidental que la cultura europea és una combinació de les religions bíbliques i esperit grec, que els àrabs i els jueus han estat una mera transmissió de l'herència bíblica i grega durant l'Edat Mitjana. Però crec que seria important saber que hi ha transformacions importants de la filosofia i de la ciència gregues en el medi àrab i jueu i també transformacions molt importants de la religiositat jueva i àrab. En el cas de Llull tenim no sols una influència, d'una filosofia i d'una religió, sinó que també hi ha diferents

transformacions filosòfico-religioses postbíbliques, postgregues, i postalcoràniques. Llull es troba en la línia, no de la transmissió, sinó de la transformació.

En parlar de la recuperació de Grècia passant per damunt de les transformacions efectuades per àrabs i jueus, apuntem si no es tractaria d'un oblit interessant que alimenta un cert discurs "xenòfob". Pensem, per exemple, en l'Europa nòrdica i germànica de Heidegger, la qual visió de la història de l'ésser com a destí d'Occident està, al seu temps, destinada a aconseguir que Alemanya i Grècia es comuniquen directament, sense mediador ni mediació "estrangera". Urvoy n'és contundent: "No crec que es tracte de xenofòbia, seria anar massa lluny; pense que és simplement ignorància. Sembla que Heidegger coneixia molt bé els filòsofs francesos de la fi del segle XIX, que ni tan sols a França es coneixien bé. De manera que no és necessàriament racisme o xenofòbia; jo crec que ací hi ha més aviat una espècie d'il·luminisme, de fórmula que sobrepassa la voluntat vertadera de l'autor. En el fons podria haver-hi més de provocació en aquesta fórmula que una convicció profunda. Fins i tot els més grans pensadors han dit estupideses. Quan Plató diu que les guerres només es donen entre els grecs i els bàrbars, però que entre grecs només hi ha correccions fraternals... aquestes correccions fraternals van fer desaparèixer la meitat de la població grega en tres segles. Fins i tot Plató va dir estupideses." Per a Hauf el problema és més ampli: "Hi ha un menyspreu cap a l'Edat Mitjana perquè es considera una època negativa, però és una època on hi ha una convivència de les tres religions del llibre, que dialoguen". Idel, per la seua banda, considera que la clau està en un tractament més detallat del tema del Renaixement: "Crec que hi ha el concepte del Renaixement del segle XII, del segle XIV, del segle XV. No hi ha un concepte del Renaixement del segle XIII, i crec que a Espanya és el període més important, la segona meitat del segle XIII. A Alfons el Savi i en certa mesura a Llull trobem una síntesi de tres cultures que crec que va ser important per al Renaixement italià tardà del segle XV, perquè autors com Picco della Mirandola han estat molt influïts per Llull, així com per les obres traduïdes en l'entorn d'Alfons el Savi. Hi ha alguna continuació entre el Renaixement de la segona meitat del segle XIII i el Renaixement italià més tardà."

MÈTODE: En l'opinió pública, el binomi àrabs-jueus és sinònim de conflicte o guerra, encara que últimament sembla entreveure's una esperança de pau. Aquesta és una qüestió que també voldríem que vostés contrastaren amb el pensament de Ramon Llull. Si fem cas del que es diu a la novel·la *Blanquerna*, sols quan el món estiga format per eremites hi haurà pau vertadera, ja que la primera condició per assolir la pau exterior és

"Llull se situa, en un nivell important, en un procés que va de la transformació de la combinatòria qualitativa dels grecs a la combinatòria quantitativa del pensament modern"

(D. Urvoy)

Ramon, de vostra Art no siats consirós, ans en siats alegre e n'estiats joiós, car pus Déus la us ha dada, justícia e valors la multiplicaran en lleials amadors. E si vós en est temps ne sentits amargors, en altre temps mellor haurets ajudadors tals qui la apendran e en vençran les errors d'aquest món, e en faran molts bons faits cabalós.

Ramon Llull, Lo desconhort, X

"Llull posa l'accent sobre la centralitat de la llengua, no en el món lògic dels conceptes. La seua no és una lògica quantitativa, sino una lògica interna de la llengua"

(M. Idel)

trobar la pau interior, el domini de nosaltres mateixos. Un cop establerta la concòrdia entre les nostres potències i les nostres facultats, és possible també establir-la amb d'altres homes. En consonància amb això, l'única guerra justa seria –a banda de la de la legítima defensa– la guerra espiritual, o tal com la denomina Llull, la lliure discussió d'idees per tal d'arribar a una coincidència mitjançant l'exercici intel·lectual i amorós. Aquesta proposta d'acció comunicativa sembla enfrontar-se totalment a d'altres iniciatives de Llull, com ara les peticions que va presentar davant **Climent Vè**, entre les quals cal destacar la fusió de tots els ordres militars en un per tal d'efectuar la conquesta de Terra Santa, o la predicació obligatòria a jueus o musulmans residents en regnes cristians. ¿A què es deu aquesta aparent contradicció?

IDEL: Hi ha tendències més o menys activistes en cada religiositat. Hi ha al cristianisme, a la mística àrab, a la jueva, tendències més interiors. La guerra espiritual és un *topos* que es troba en la tradició platònica, fins i tot en la tradició aristotèlica, és a dir, la guerra entre

Albert Hauf (Universitat de València) i Anaclito Ferrer, un dels signants d'aquesta entrevista

l'intel·lecte i la imaginació... És un *topos* que es troba al fons de l'espiritualitat filosòfica o mística. Jo crec que es tracta d'un problema d'una élite que ha estat a favor d'una espiritualitat interior *versus* l'establishment, el poder, que ha estat a favor d'una guerra externa. No crec que siga un problema àrab, cristià o jueu. Pense que és un problema d'un tipus d'élite religioso-espiritual *versus* un altre tipus d'élite més activista.

HAUF: A Irlanda, per exemple, no són els àrabs i els jueus, sinó els catòlics i els protestants.

URVOY: Les contradiccions en l'obra de Llull tenen diferents causes. Sembla que era ciclotímic. Açò seria una primera explicació, però no l'única, ja que la psicologia no ho pot explicar tot. Hi ha també el fet que es tracta d'algú que es mou molt, que està en contacte amb ambients molt diferents, i probablement amb ambients per als quals la guerra era efectivament important, i pensa que per estar allí obtindrà alguna cosa. Jo pense que no és sols el problema d'una élite, sinó també d'allò que s'anomena minories actives, és a dir, que pertot arreu hi

*Novell saber hai atrobat,
pot-n'hom conèixer
veritat
e destruir la falsetat:
sarraïns seran batejat,
tartres, jueus e mant orat,
per lo saber que Déus m'ha
dat.*

Ramon Llull, Cant de Ramon

ha persones que es fan escoltar més i que fan creure que representen la totalitat. Les minories actives donen la impressió que cal anar en un sentit o en un altre. Llull es va veure obligat a estar en contacte amb tal o tal minoria activa, i aquest és el problema que trobem en tot pensament que malda per difondre's. Un pensament místic pot molt bé aspirar a replegar-se sobre ell mateix o bé pot aspirar a difondre's. El mateix Ibn'Arabî és un personatge extremadament contradictori. Sabem que va abandonar Espanya molt prompte, quan la pressió del nord es va fer sentir, però quan es va trobar a l'Anatòlia actual va insistir davant el sultà perquè s'imposaren als cristians les mesures discriminatòries, com la prohibició de reparar les seues esglésies, etc. De manera que Ibn'Arabî és un personatge que en els seus textos és universalista però en la pràctica quotidiana és estrictament integrista.

MÈTODE: Bonner ha al·ludit al caràcter autodidacta de Llull i a la importància que té aquest fet en la imatge que coneixem d'home extraviat, entusiasta, amb un caràcter ciclotímic. Probablement aquest caràcter autodidacta de Llull és el que el feia ser tan extravagant. Però, ¿com va accedir Llull a les fonts àrabs –sabem que Llull va escriure en llatí, català i àrab, encara que no ens han arribat les obres en aquesta última llengua– i sobretot a les fonts jueves, si partim del fet que ell no tenia un coneixement directe de l'hebreu?

HAUF: Llull parla d'un esclau àrab, un mestre que li va ensenyar a llegir i escriure la llengua àrab. En algun lloc es diu que tenia una caligrafia molt bonica.

URVOY: Sí, és un text del segle XIV que dona compte d'una discussió que hauria tingut lloc entorn a un llibre escrit de la mà de Ramon Llull amb una molt bella caligrafia.

HAUF: Té molta importància per als àrabs la caligrafia...

URVOY: Sí, té una gran importància estètica, emocional, etc. I crec que no tenim motius per a posar en dubte aquest testimoniatge.

HAUF: Ell diu també que ha escrit el *Llibre de Contemplació* en àrab...

URVOY: Bé, la totalitat del llibre sembla un poc estrany, però potser una part. Hi ha cap al final del *Llibre de Contemplació* alguns passatges que es poden fàcilment veure traduïts a l'àrab; és molt possible.

IDEL: Respecte a les fonts jueves, és clar que Llull no coneixia l'hebreu. Pense que es tracta de comunicació oral. Llull va conèixer els jueus, els va tractar...

URVOY: Els jueus parlaven català i per tant Llull no necessitava conèixer l'hebreu per accedir a les fonts jueves. ■■